

A SÁROSPATAKI FEJEDELMI NYOMDA
TÖRTÉNETÉNEK HOMÁLYOS MÁSFÉL ÉVTIZEDE

Újabb adatok Samuel Hartlib naplófeljegyzései alapján

THE OBSCURE EARLY DECADE AND A HALF OF THE SÁROSPATAK
PRINCELY PRESS

New Evidence from the Papers of Samuel Hartlib

Dienes Dénes – Kovács Áron
Sárospataki Református Hittudományi Egyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány a sárospataki nyomda történetének legkorábbi szakaszát vizsgálja. Egy új, Samuel Hartlib iratai közül előkerült forrás azt látszik igazolni, hogy az eddigi ismeretekkel szemben, egy rövid ideig, már az 1630-as években működött nyomda Sárospatakon, mely Johann Heinrich Alsted *Colophon de reformatione* című művét kezdte el nyomtatni. Ez a munka azonban félbeszakadt, a kötet pedig torzóban maradt. Mindez azért, mert a nyomdász megölte a segédjét, amiért halálra ítélték és kivégezték.

ABSTRACT

This study examines the earliest phase in the history of the princely press at Sárospatak. A newly identified source from the papers of Samuel Hartlib appears to confirm that, contrary to earlier assumptions, a printing press was already operating in Sárospatak for a brief period in the 1630s, where work was begun on the printing of Johann Heinrich Alsted's *Colophon de reformatione*. The project, however, was interrupted, and the volume remained unfinished. According to Hartlib's note, "Alsted did print an excellent work in divinity which suffered great interruptions, the printer in Hungary at Patak stabbing his man, for which hee was executed."

Kulcsszavak: Sárospatak, nyomdatörténet, I. Rákóczi György, Johann Heinrich Alsted, Constantin Schaum, Renius György

Keywords: Sárospatak, history of printing, George I Rákóczi, Johann Heinrich Alsted, Constantin Schaum, György Renius

A sárospataki nyomda történetének legkorábbi szakasza 1633 és 1650 közé esik.¹ Bár a pataki kollégium földrajzi helyzete szerencsés volt, mert protestáns nyomdák elérhető távolságban működtek a környezetében (Kassa,

¹ Takács Béla: A sárospataki nyomda története, Budapest, 1978.

Bártfa, Lőcse, Debrecen), 1631-ben az erdélyi fejedelmi székbe emelt I. Rákóczi György elérkezettnek látta az időt, hogy Patakon is működjön egy ilyen műhely. Az az igyekezete, hogy kedves iskolájában végre állandó tanárok tanítsanak, összefügghetett a nyomdalapítás szándékával.

A pataki nyomda történetének ez a szakasza lényegében egy sajátos forrásbázisra épül, mégpedig I. Rákóczi György és Tholnai István sárospataki prédikátor, valamint Debreceni Tamás jószágigazgató levelezésére. A korábbi kutatás feltárta a műszaki készlet létrehozásának folyamatát. A meglehetősen gazdag és jól strukturált betűkészletet az 1630-as években vásárolták főként Lőcsén, illetve később metsző- és öntőmester alkalmazásával Gyulafehérváron és Patakon készítették. Az 1630-as évek közepén a nyomda működésre készen állt, a fejedelem egyik leveléből tudjuk, hogy három nyomószék várta az alkalmas nyomdász mestert.² Számos próbálkozás ellenére sem sikerült ilyet találni, ezért az eddigi kutatás annyit tudott megállapítani, hogy a nyomda a Comenius társaságában érkező Renius György tevékenységével kezdte meg tényleges működését 1650-ben.³ Ezt erősíti meg a kollégium 17. századi történetét jól ismerő és meg is író Szombathi János (1749–1823) professzor, aki hangsúlyozta, hogy némelyek I. Rákóczi György nevéhez kötik a nyomda felállítását, ő azonban egyetlen könyvet sem látott és egyről sem hallott, melyet 1650 előtt Sárospatakon nyomtattak.⁴

A kérdés újolag azért kerülhetett napirendre, mert egy új forrást lehet a kutatásba bevonni annak köszönhetően, hogy feldolgozták és közzétették Samuel Hartlib iratait, mely corpusban bennünket naplőfeljegyzései érdekelnek.⁵ Köztudomású, hogy Hartlib messzemenően érdeklődött a magyarországi és főleg az erdélyi protestantizmus iránt. Kapcsolatot ápolt a gyulafehérvári tanárokkal, valamint a Patakon is működő Comeniussal, Tolnai Dali Jánossal és több, a fejedelmi udvarban tevékenykedő udvari emberrel.⁶

² I. Rákóczy György levelezése Tolnai István sárospataki pappal. Közli: Szilágyi Sándor = *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (PEIL)*, 1875. 802.

³ *Takács Béla*: i. m.

⁴ *Szombathi János*: A Sárospataki Főiskola története, Sárospatak, 1919, 251.

⁵ *Greengrass, M., Leslie, M. and Hannon, M.* (2013). *The Hartlib Papers*. Published by The Digital Humanities Institute, University of Sheffield [available at: <http://www.dhi.ac.uk/hartlib>]. [29/5/28B]

⁶ *Gömöri György*: Két levél a XVII. századból. Tolnai D. János levelezéséből. Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 1990. 331–336.; *Viskolcz Noémi*: Johann Heinrich Bisterfeld (1605-1655) bibliográfia. Budapest - Szeged, 2003.; *Graeme Murdock*: Calvinism on the frontier, 1600–1660. International Calvinism and the Reformed Church in Hungary and Transylvania, Clarendon Press, Oxford 2000.

II. Rákóczi György követe 1655-ben Angliában járt, május 4-én Cromwell is fogadta.⁷ A követ, Constantin Schaum, előbb Zsigmond herceg szolgálatában állt, a makovici uradalmat kormányozta. Ennek során ismerte meg Comeniust és politikai összeköttetéseit.⁸ II. Rákóczi György szolgálatában a lengyel–svéd–erdélyi politikai tengely diplomatája volt. Kiváló kapcsolatokat ápolt a gyulafehérvári tanárokkal, elsősorban Johann Heinrich Alsteddel és Johann Heinrich Bisterfeddel, valamint heidelbergi összeköttetései is igen figyelemre méltók voltak. Samuel Hartlib kapcsolati hálójának gyakran hivatkozott személye az 1650-es évek derekán.

Schaum, angliai útja során, 1655-ben meglátogatta otthonában Hartlibet, aki többek között Alsted munkáinak erdélyi helyzetéről érdeklődött. Schaum arról számolt be, hogy a kiváló fehérvári professzornak egyik munkáját még életében elkezdték nyomtatni Sárospatakon. A nyomtatás azonban félbeszakadt, mert a nyomdász megölte a segédjét, amiért őt kivégezték. Alsted haldokolván, nagyon bánkódott amiatt, hogy e munkája még életében nem láthatott nyomtatásban napvilágot.⁹

Sárospatak város protokollumaiban nincs nyoma az esetnek, ugyanez mondható el a Zemplén vármegyei vonatkozó aktákról. De nem is feltételezhető, hogy egy ilyen ügyben I. Rákóczi György nem saját hatáskörben járt volna el. Miután a Rákóczi-levéltár nagy része az Országos Levéltár 1956-os tüzesete során elpusztult, csak a kutatói szerencse hozhat eredményt valamikor, valamilyen lappangó irat előkerülésével.

Ha a megerősítő források hiánya ellenére tényként fogadjuk el Schaum tudósítását, akkor feltételeznünk lehet, hogy a sárospataki nyomda az 1630-as évek második felében már megkezdte működését, de egy tragikus fordulat hamar véget is vetett ennek a kezdeti ígéretes folyamatnak. I. Rákóczi György azt írta 1636. július 12-én Tholnai István prédikátornak, hogy Gyulafehérváron két nyomószék működik, az egyiken „püspök uram”, azaz Geleji Katona István munkáját nyomtatják, amely vélhetőleg pünkösdre napvilágot lát. A másikon Alstednek a sociniánusok elleni művét, amely talán jövő húsvétra elkészül. Tholnai válaszában 1637. január 10-én kérte a fejedelmet, hogy Szepsi Laczkó Máté kéziratát, „amelyben magyarországi históriákat foglalt” küldené Patakra, „ha az Úristen csendességet adván, lenne tipográfusunk, hasznát vehetnénk”.¹⁰

A fejedelem által említett munkák nem jelentek meg az ő általa megjelent időpontokban, hanem csak jó néhány hónappal később. Geleji Katona István *Praeconium evangelicum* című műve (RMNy 1720) és Alsted *Assertio*

⁷ *Angyal Dávid*: Erdély politikai érintkezése Angliával, Századok, 1900.; *Szilágyi Sándor*: Erdély és az északkeleti háború. I. Budapest, 1890, 367, 386, 392.

⁸ *Szilágyi Sándor*: II. Rákóczy György, 1621–1660. Magyar Történeti Életrajzok, Budapest, 1891.

⁹ The Hartlib Papers. [29/5/28B]

¹⁰ PEIL 804. Emlékezetre való dolgoknak rövid megjegyzései, kiad. Mikó Imre, Kolozsvár, 1858.

sacro-sanctae Trinitatis című munkája (RMNy 1718) egyaránt 1638-ban jött ki a sajtó alól. Alsted ekkor már súlyos beteg volt, 1638. november 9-én meg is halt. Már hosszabb ideje betegeskedhetett, mert I. Rákóczi György 1636. évben kelt, fentebb említett levelében, amikor a gyulafehérvári professzor munkájának befejezését prognosztizálta, hozzáfűzte a következő megjegyzést: „az kinek az Úristen adja érnei”.

Adataink szerint Alsted betegeskedése folyamán is mindent megtett azért, hogy kéziratban lévő munkáit még életében közreadja. Miközben az említett *Assertio* sajtó alatt volt, 1637-ben kinyomtatott egy munkácskát, amit Wolfgang Hoffmann stájerországi főnemesnek¹¹ ajánlott és küldött meg (RMNy 1672), s amelyben nyomtatás előtt álló nagy művét – *Colophon de reformatione* – promotálja. A kutatás eddig arra jutott, hogy Alstedet a halál megakadályozta e nagyszabású munkája kinyomtatásában.¹²

Sajnos, Hartlib nem címe alapján, hanem tartalma szerint említi a nyomtatványt: „Alsted did print an excellent Worke in divinity which suffered great interruptions, the Printer in Hungary at Patak stabbing his man for which hee was executed.”¹³ Ezért csak feltételezhetjük, hogy a Colophon lehetett az a mű, amit 1637–1638-ban Sárospatakon elkezdtek nyomtatni mint az itt létesített fejedelmi nyomda első darabját, amely az említett tragikus eset miatt torzóban maradt. Az összefüggések alapján vélhető, hogy a nyomtatásra azért került sor Sárospatakon, mert a gyulafehérvári nyomda foglalt volt Alsted másik említett munkájának és Geleji Katona István művének munkálatai következtében. Ugyanakkor a szerző betegsége sürgetőleg hatott, ezért nem Tholnai István elképzelése valósult meg, hogy ti. Szepsi Laczkó említett kéziratát rendezzék sajtó alá.

Schaum még azt is közölte Hartlibbel, hogy Bisterfeld, Alsted veje ahelyett, hogy szétoasztotta volna ezt a töredékes nyomtatványt, felhalmozhatta a sárospataki templomban. Tudomása szerint azonban egy bizonyos Constantin Adami kapott belőle egy példányt. Constantin Adami, ha kutatásaink nem tévesek, heidelbergi udvari káplán volt.¹⁴ Ez az adat véleményünk szerint megerősíti Schaum beszámolójának a hitelességét. Egyébként Hartlib azt is feljegyezte, hogy bírja Schaum ígéretét, miszerint ő is kap majd ezekből a példányokból. Heidelbergi kutatásaink nem vezettek eredményre, mert Constantin Adami hagyatékából nem őriznek

¹¹ A protestáns tudósokat támogató családról: *Hausenblasová, Jaroslava*: Hoffman von Grünbühel und Strechau = Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 128, (2020) 2. sz.

¹² *Szentpéteri Márton*: Egyetemes tudomány a világ végén. In: Balogh Margit – Glatz Ferenc (szerk.) *Diszciplínák határain innen és túl*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 2007. 87-89.

¹³ The Hartlib Papers. [29/5/28B]

¹⁴ *Albrecht, Ernst*: Die reformierte Kirche der Kurpfalz nach dem Dreissigjährigen Krieg (1649-1685). Stuttgart: Kohlhammer, 1996. 168.

nyomtatványokat, valamint a Colophon-töredék sem található meg az egyetem könyvtárában.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy Rákóczi igyekezete, miszerint a pataki nyomda minél előbb munkába álljon, sikeresnek bizonyulhatott 1637-1638 táján. Ezt a működést azonban a vázolt tragikus esemény hosszabb időre megszakította, s egyben azt is megakadályozta, hogy Alsted Colophon-ja teljes egészében napvilágot lásson.